

Badania

Monika Stankiewicz-Kopeć

Pominięte, niedocenione, niedokończone

**Studia i rozprawy
o kulturze literackiej XIX wieku**

Akademia Ignatianum

Wydawnictwo WAM

Kraków 2013

HUMANITAS

STUDIA KULTUROZNAWCZE

Badania • Wprowadzenia • Monografie • Źródła

Seria pod redakcją Andrzeja Gielarowskiego

Komitet Naukowy

prof. dr hab. Tomasz Gąsowski, prof. dr hab. Henryk Pietras,
prof. dr hab. Stanisław Stabryła, dr hab. Krzysztof Koehler,
prof. dr hab. Dariusz Rott, dr hab. Janusz Smołucha,
dr hab. Stanisław Sroka, dr hab. Andrzej Waśko

Publikacje serii *Humanitas. Studia Kulturoznawcze*, przygotowywanej przez pracowników naukowych Instytutu Kulturoznawstwa Akademii Ignatianum w Krakowie, kierowane są do czytelnika zainteresowanego refleksją nad kulturą w zakresie jej źródeł, natury oraz przemian dokonujących się przez wieki i współcześnie.

Celem serii jest zarówno wprowadzanie w poszczególne dziedziny kulturoznawstwa, jak i prezentowanie najnowszych badań w tym zakresie. Dlatego publikujemy prace zbiorowe i podręczniki, jak też monografie oraz teksty źródłowe ujmujące tematykę kulturoznawczą z różnych perspektyw naukowych.

Naukowy charakter serii, gwarantowany przez uczestnictwo kompetentnych badaczy poszczególnych dziedzin kultury w jej powstawaniu, idzie w parze z przystępnością również dla czytelników stawiających pierwsze kroki w analizowaniu fenomenu kultury.

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Recenzenci

prof. zw. dr hab. Ewa Kosowska (UŚ)
dr hab. prof. UR Marek Stanisław (UR)

Redakcja

Magdalena Jankosz

Projekt okładki i stron tytułowych

Lesław Sławiński – PHOTO DESIGN

ISBN 978-83-7614-162-6 (AI)

ISBN 978-83-277-0071-1 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447 • faks 12 62 93 261

e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM • ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

Spis treści

Słowo wstępne	7
Preface	11
I. U progu romantyzmu. Zapomniani poeci parnasu wileńskiego lat 1815–1823	15
1. O wileńskiej wierszomanii.	17
1.1. Symptomy przemian w pojmowaniu roli poety i poezji	40
2. Wileńskie znakomości	41
3. Drogi do sławy.	53
3.1. Droga neoklasycystyczna	54
3.2. Droga sentymentalno-klasycystyczna	57
3.4. Droga klasycystyczna: Ignacy Szydlowski	69
4. Stosunki z filomatami i filaretami.	83
5. Literacka niespodzianka.	90
6. Wiek XX i dalej.	96
II. Cywilizacyjne wizje poetów: nieznana realizacja mitu faustycznego	101
1. Pomiędzy oświeceniem a romantyzmem	101
2. Zdobycie Kijowa – poemat bohaterski Tymona Zaborowskiego.	103
3. Faustyczne rozterki i dylematy	109
4. Katastrofizm faustyczny.	117
5. Wizja potopu – poetyckie transformacje	122
III. Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d’Arc	131
1. Emilia Plater (1806–1831)	131
2. Międzynarodowa recepcja legendy Emilii Plater.	132
3. Legenda: zagadnienia teoretyczne	137
4. Między biografią a legendą biograficzną: Józef Straszewicz i jego <i>Emilie c-sse Plater, sa vie et sa mort</i>	143
5. D’Arc – Plater: w poszukiwaniu wzoru osobowego	151

IV. Czas dawnych Polaków. Prospektywność	
Obrazów litewskich Ignacego Chodźki	165
1. Obrazy litewskie: od sukcesu do zapomnienia	165
2. Czas w <i>Obrazach litewskich</i>	170
2.1. <i>Continuum</i> czasowe	175
2.1.1. Przeszłość	177
2.1.2. Teraźniejszość	179
2.1.3. Przyszłość: prospektywne walory Chodźkowego sarmatyzmu	182
3. Kolizja wartości: publikacja w <i>Albumie wileńskim</i>	187
Na zakończenie	199
Nota bibliograficzna	200
Bibliografia	201
Indeks osób	225

Słowo wstępne

Konkretne poglądy ludzkości wyraz swój znajdują przede wszystkim w literaturze. W tej perspektywie jeśli więc chcemy odkryć, co naprawdę dane pokolenie myśli, sięgnąć musimy właśnie do literatury.

Alfred North Whitehead¹

Poddając analizie wielkie powieści dziewiętnastowieczne takich autorów jak Stendhal, Proust czy Dostojewski, René Girard przekonywał, iż to właśnie ówczesna powieść pozwoliła na głębsze i wnikliwsze poznanie natury człowieka oraz stosunków społecznych epoki niż chociażby historia, filozofia, socjologia czy inne nauki humanistyczne i społeczne². Można by zaryzykować rozszerzenie tej tezy na literaturę piękną w ogóle oraz spróbować odnieść ją nie tylko do problemu poznania człowieka jako istoty społecznej (o czym mówią socjologowie literatury), lecz także do poznania innych spraw ludzkich, w tym również do zagadnień aksjologicznych, historycznych, cywilizacyjnych. W tej perspektywie literatura stanie się odbiciem dylematów, wyborów, dążeń czy rozterek – zarówno tych stanowiących istotę życia poszczególnych jednostek ludzkich, jak i epoki, w której owe jednostki żyją.

Pomieszczone w niniejszym zbiorze studia o charakterze historyczno-interpretacyjnym stanowią próbę rekonstrukcji określonych zjawisk, tendencji i procesów społeczno-kulturalnych zaistniałych w literaturze polskiej pierwszej połowy XIX stulecia (przede wszystkim na północno-wschodnich terenach byłej Rzeczypospolitej). W dziejach kultury polskiej był to okres szczególny: czas

¹ A.N. Whitehead, *Nauka i świat nowożytny*, przeł. M. Kozłowski, M. Pieńkowski, Kraków 1987, s. 113.

² R. Girard, *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*, przeł. K. Kot, Warszawa 2001.

intensywnych przeobrażeń światopoglądowych łączących się z wielką oświeceniowo-romantyczną przemianą kulturową oraz z nową – porozbiorową – sytuacją społeczno-polityczną.

Zebrane tutaj studia i rozprawy historycznoliterackie oscylują wokół trzech zasadniczych obszarów związanych z kulturą wspomnianego okresu: literaturą – zajmującą w niej miejsce uprzywilejowane; szeroko rozumianą cywilizacją – przeżywającą wówczas coraz intensywniejszy rozwój; oraz historią – w istotny sposób determinującą ówczesne działania i poczynania artystyczne. Tego rodzaju ukierunkowanie powoduje swoistą różnorodność problematyczną podjętych tutaj zagadnień (odnoszących się m.in. do życia literackiego, historii cywilizacji, dziejów kultury), a także różnorodność metodologiczną. Wspólnym mianownikiem pomieszczonych tutaj studiów jest historia życia umysłowego, ujmowana przez pryzmat stosunku literatury pierwszej połowy XIX wieku do najważniejszych ówczesnych wyzwań cywilizacyjnych, kulturowych, historycznych.

Należy podkreślić, że książka ta w żadnym razie nie ma ambicji całościowego ujęcia wspomnianej problematyki. Zebrane tutaj artykuły dotyczą jedynie wybranych zagadnień i tematów związanych z polską kulturą literacką przede wszystkim pierwszej połowy wieku XIX – zdaniem Autorki wartych podjęcia, przypomnienia i przywrócenia pamięci.

Rozprawy tutaj zgromadzone, mimo że stanowią studia konkretnych przypadków, na ogół mają także walor uniwersalny; pokazują bowiem mechanizmy, funkcje i skutki ważnych ówczesnie procesów literacko- i społeczno-kulturalnych; przemian cywilizacyjnych i świadomościowych związanych z rewolucją przemysłową; wreszcie przeobrażeń łączących się z nową (porozbiorową) sytuacją społeczno-polityczną.

*

Otwierające zbiór studium *U progu romantyzmu. Zapomniani poeci parnasu wileńskiego lat 1815–1823* zajmuje w nim miejsce szczególne (nie tylko ze względu na swoją objętość). Wspomniana rozprawa o charakterze rekonstrukcyjnym dotyczy kultury literackiej Wilna

przełomu epoki oświecenia i romantyzmu, której jednak przyjrzało się z innego punktu widzenia, niż to na ogół bywało w historii literatury. Mianowicie nie z perspektywy Mickiewicza, filomatów czy filaretów, ale przez pryzmat działalności dziś na ogół mało znanych poetów klasycyzujących, między innymi Tekli z Borzymowskich-Wróblewskiej, Antoniego Goreckiego, Stanisław Rosołowski, Ignacego Szydłowskiego, Wincentego Kiszki-Zgierskiego. Spojrzenie na ówczesną literaturę z tego punktu widzenia pozwala dostrzec różnorodność okresu przejściowego (swoistej „międzyepoki”), a także znacznie wzbogacić obraz kultury literackiej ówczesnego Wilna – wcale nie monolitycznej i jednowymiarowej, jak można byłoby przypuszczać po lekturze większości opracowań historycznoliterackich, eksponujących przede wszystkim ówczesne romantyzujące dążenia literatów wileńskich (głównie Mickiewicza oraz związanych z nim filomatów i filaretów).

Kolejna rozprawa *Cywilizacyjne wizje poetów: nieznana realizacja mitu faustycznego* oparta na interpretacji fragmentów zapomnianego poematu bohaterskiego Tymona Zaborowskiego *Zdobycie Kijowa* (1818) oscyluje wokół zagadnień związanych z rozwojem cywilizacji. Refleksje tutaj poczynione pozwalają dostrzec proces kształtowania się dwubiegunowego stosunku dziewiętnastowiecznych artystów do nauki i techniki, który utrwalił się w kulturze i jest w niej obecny do dzisiaj. Z jednej strony było to optymistyczne przekonanie, iż człowiek jest w stanie racjonalnie uporządkować swój świat, że może go opanować za pomocą nauki, zaś z drugiej – podejście zdecydowanie krytyczne (antytechniczne i antyindustrializacyjne), związane z katastroficznym przekonaniem o rychłej zagładzie zarówno środowiska naturalnego, jak i człowieka (zdegradowanego w sensie fizycznym i psychicznym). W tym kontekście jednym z najciekawszych wątków *Zdobycia Kijowa* jest pojawiający się w poemacie wątek faustyczny, dotychczas niezauważony przez historyków literatury.

Kolejne dwa artykuły *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d’Arc* oraz *Czas dawnych Polaków: Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki* odnoszą się do szeroko pojętego problemu polskiego zdeterminowania historią oraz jej wpływu na proces zapominania bądź aktualizacji kulturowej. To

oczywiście temat nienowy, ale wciąż zajmujący. Pierwsza połowa wieku XIX, w związku z nową porozbiorową sytuacją społeczno-polityczną oraz znacznym nasyceniem wydarzeniami historycznymi (np. wojny napoleońskie, utworzenie Księstwa Warszawskiego, a potem Królestwa Polskiego, powstanie listopadowe, Wielka Emigracja, Wiosna Ludów, powstanie styczniowe), była również okresem wielopłaszczyznowych przemian: społecznych, politycznych, światopoglądowych, obyczajowych. Historia odcisnęła szczególne piętno także na ówczesnym polskim życiu literacko-kulturalnym; powstająca po utracie niepodległości literatura to twórczość narodu podbitego i podzielonego, pozbawionego własnego państwa, co miało istotne znaczenie dla problematyki światopoglądowej i filozoficzno-moralnej podejmowanej przez ówczesne piarstwo, a także dla akceptowanej (bądź odrzucanej) tradycji literackiej. Znalazło to wyraz przede wszystkim w „dojmującym przeżyciu historii i historyczności bytu zbiorowego oraz jednostkowego (...)” – o czym pisała przed laty Alina Witkowska.

W rozprawie *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d'Arc* analizie i opisowi została poddana jedna z ważniejszych wersji legendy biograficznej Emilii Plater – zdecydowanie najbardziej umiędzynarodowionej legendy wytworzonej wokół życia i dokonań dziewiętnastowiecznego polskiego bohatera narodowego. Przypadek legendy biograficznej Platerówny zwraca uwagę na wieloaspektowość uwarunkowań legendyzacji oraz recepcji legendy, pośród których niezwykle ważne miejsce zajmują właśnie uwarunkowania historyczno-polityczne

Znajdująca się w centrum uwagi ostatniej rozprawy (*Czas dawnych Polaków: Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki*) problematyka czasu kieruje uwagę na porozbiorowe mechanizmy aktualizacji określonych wzorów, norm i wartości związanych z kulturą sarmacką, która tym samym zyskuje znamiona perspektywności.

Perspektywa niniejszej publikacji jest otwarta; można by dopisywać kolejne rozdziały odnoszące się do coraz to innych przypadków.

Kraków, grudzień 2012/ styczeń 2013

Preface

*Omitted, Underestimated, Unfinished.
Studies and Dissertations on the Literary Culture
of the Nineteenth Century*

It is in literature that the concrete outlook of humanity receives its expression. Accordingly it is to literature that we must look, particularly in its more concrete forms, namely in poetry and in drama, if we hope to discover the inward thoughts of a generation.

Alfred North Whitehead¹

Analyzing the great novels of the nineteenth century by Stendhal, Proust, or Dostoevsky, René Girard argued that the nineteenth-century novel allowed for much deeper and more sophisticated understanding of contemporary human mind and social relations than history, philosophy, sociology, as well as other humanities and social sciences ever had.² One could venture to extend that thesis to the so-called fiction in general, and try to relate it not only to the problem of studying the human being as a social one (as sociologists of literature say) but also to look at other human affairs, including axiological issues, history, and civilization. In this perspective, literature will become a kind of Stendhal's "mirror" for dilemmas, choices, aspirations and doubt, both ones being the essence of life of human individuals, as well those of the era in which these individuals lived.

¹ A.N. Whitehead, *Science and the Modern World. Lowell Lectures*, New York 1925, p. 76.

² R. Girard, *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*, transl. K. Kot, Warszawa 2001.

The literary history study and discussion accommodated in this collection revolves around three key areas related to Polish culture of the nineteenth century (especially its first half): literature – with its special place therein; the broadly defined civilization – which was seeing an intensifying growth; and history – significantly determining the artistic actions of the time. At the outset, it should be noted that this book by no means has the ambition to cover all the issues indicated in its title. The articles collected here are studies on selected issues and topics related to Polish culture of the 19th century (mainly the so-called North-East Borderlands) worth taking, reminding, and restoring to memory.

The articles collected here, despite being particular case studies, in general also have a universal value; they show the mechanisms, functions and effects of the literary and socio-cultural processes of importance, including professionalization of the literary profession; changes in civilization and consciousness of the industrial revolution; and finally, the transformations connected with the new socio-political situation, especially those associated with a new understanding of the role and function of the Polish family during the Partitions. They also address the processes related to legendarization of historical figures and their reception.

The collection opens with the article *U progu romantyzmu. Kultura literacka Wilna lat 1815–1823* (“At the Threshold of Romanticism. Literary Culture of Vilnius in 1815–1823”) of a reconstructive character. It concerns the literary culture of Vilnius at the turn of the late Enlightenment and Romanticism, however, viewing it from a different perspective than it is usually done in the history of literature, namely, not from the perspective of Mickiewicz, the Philomats and the Filaret Association, but through the lens of the activity of the now generally little known Classicizing poets (e.g. Tekla z Borzymowskich-Wróblewskiea, Antoni Gorecki, Stanisław Rosołowski, Ignacy Szydłowski). A look at the contemporary literature from this point of view allows one to see the diversity of the transition period (a sort of “cross-era”), and greatly enhance the image of the literary culture of Vilnius – not monolithic and one-dimensional one would assume having read most of the historical studies which bring to the fore the Vilnius writers with Romanticizing tendencies of that

time (especially Mickiewicz and related Philomaths, and the Filaret Association).

The next article, *Cywilizacyjne wizje poetów: nieznana realizacja mitu faustycznego* ("Civilization Visions of Poets: an Unknown Implementation of the Faustian Myth"), based on the interpretation of the passages of the heroic poem "Zdobycie Kijowa" ("The Conquest of Kiev") (1818), revolves around issues of civilization. Reflections made therein provide an insight into the formation of the bipolar relationship of artists with science and technology, which has become established in culture and is present in it to this day. On the one hand, there was an optimistic belief that man is able to rationally organize his world – that the world can be controlled with the use of science, and on the other hand, there was the strongly critical approach (anti-technological and anti-industrial) associated with the catastrophic belief in the imminent destruction of both the environment and (degraded, physically and mentally) humanity. In this context, one of the most interesting themes of "Zdobycie Kijowa" is the Faustian motif appearing in the poem – yet completely overlooked by historians of literature.

The two discussions: *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d'Arc* ("Around Biographical Legend of Emilia Plater as the Polish Joan of Arc") and *Czas dawnych Polaków. Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki* ("The Time of Ancient Poles. Prospectivity of the «Lithuanian Images» by Ignacy Chodźko") revolve around the widely understood problem of the Polish being determined by history. This is, of course, not a new topic, although a multi-aspect one which alone makes it still worth taking up. The first half of the 19th century, in relation to the new, post-Partition socio-political situation and significant saturation with historical events (e.g. the Napoleonic Wars, foundation of the Duchy of Warsaw and then the Congress Poland, the November Uprising, the Great Emigration, the Spring of Nations, the January Uprising), was also the time of multi-faceted transformations: social, political, ideological, moral and cultural. History left its special mark also on the contemporary Polish literary and cultural life; the literature emerging after the loss of independence was the creative work of the Polish nation: occupied and divided, bereft of a state of their

own, which was of importance for the ideological and philosophical and moral subject matter discussed by the whole literary work of the epoch. It was predominantly expressed in the “poignant experience of history and historicity of the collective and individual existence ...” Alina Witkowska wrote about years ago.

Both abovementioned articles present the multi-aspect influence of history on the nineteenth century culture. The study *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d’Arc*, analyzes and describes one of the major versions of the biographical legend of Emilia Plater – the decidedly most internationalized legend created around the life and achievements of the nineteenth century Polish national hero. The case of the biographical legend of Miss Plater draws one’s attention to the multi-faceted nature of the conditions of legendarization and reception of legend, namely including the extremely important historical and political circumstances.

Located in the center of attention, the last article, *Czas dawnych Polaków. Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki* (“The Time of Ancient Poles. Prospectivity of the «Lithuanian Images» by Ignacy Chodźko”), the issue of time draws our attention to the post-partition mechanisms of the actualization of certain patterns, norms and values of “Sarmatian” culture.

The prospect of this publication is open; one could append further chapters relating to the increasingly varied cases of oblivion and cultural actualization.

(translated by Karolina Socha-Duško)

Krakow, December 2012/ January 2013

I

U progu romantyzmu. Zapomniani poeci parnasu wileńskiego lat 1815–1823

Historycznoliteracki wizerunek Wilna lat około 1815–1823 został zdominowany przez działalność Adama Mickiewicza i jego filomackich, a potem także filareckich przyjaciół – co zresztą szczególnie nie dziwi ze względu na osobowość i talent samego Mickiewicza. Poza margines zwykle się natomiast spychać fakt, że u progu romantyzmu ton życiu kulturalnemu miasta nadawał ktoś zupełnie inny niż filomacko-filareckie grono. W czasie, kiedy filomaci, a potem filareci wileńscy konstituowali się jako związki (1817 – filomaci; 1820 – filareci) i zaczęli swoją działalność, wileński parnas był już ciasno obsadzony głównie przez energicznych członków Towarzystwa Szubrawców (1817–1822). Wśród cieszącej się lokalną sławą „parnaskiej braci” byli między innymi Michał Baliński, Leon Borowski, Antoni Gorecki, Ignacy Szydłowski oraz Stanisław Rosołowski (przy czym ostatni z wymienionych nie należał do szubrawskiego grona). Oprócz nich w okolicach wileńskiego parnasu krążyło również wielu pomniejszych satelitów – wierszokletów, których grafomańska działalność z czasem przeszła do literackiej anegdoty (m.in. Tekla z Borzymowskich Wróblewska czy Wincenty Kiszka-Zgierski).

Warto dzisiaj przypomnieć owych literatów nie tyle ze względu na oryginalność czy wyjątkowość tematyczną ich utworów, ile głównie po to, aby dopełnić literacko-kulturalny obraz Wilna czasów tak zwanej „międzyepoki” – okresu przejściowego między oświeceniem a romantyzmem. Ów nowy wizerunek stworzony zostanie nie

z perspektywy twórczości wielkich osobowości (jak Mickiewicz), ale właśnie z punktu widzenia wspomnianych autorów *minorum gentium*, stanowiących swoiste ogniwa procesu historycznoliterackiego. Spojrzenie na ówczesną literaturę od tej właśnie strony pozwoli uwypuklić niejednorodność prądową okresu przejściowego oraz dostrzec różnorodność ówczesnych dążeń literackich, a także znacznie wzbogacić obraz ówczesnej kultury literackiej¹ – wcale nie monolitycznej i jednowymiarowej.

Podjęte tutaj zagadnienie w literaturze przedmiotu istnieje właściwie jedynie w formie szczątkowej. Autorzy wielkich syntez literackich, między innymi: Piotr Chmielowski, Bronisław Chlebowski, Roman Pilat, Aleksander Brückner, Stanisław Tarnowski, Julian Krzyżanowski, Juliusz Kleiner, a także Alina Witkowska oraz Ryszard Przybylski, spośród wspomnianych literatów wymieniają jedynie nazwisko Borowskiego, ale głównie jako nauczyciela Mickiewicza i autora *Uwag nad poezją i wymową*. Mimochodem napomykają też o Balińskim, jednak przede wszystkim ze względu na jego aktywność na polu historii². Jeżeli zaś chodzi o *stricte* poetycką działalność literatów wileńskich z początku XIX stulecia, to uwagę historyków literatury zajmuje wyłącznie Gorecki i jego twórczość bajkopisarska (rzadziej elegijna)³, wszyscy pozostali na ogół są pomijani milczeniem.

Uogólniając, celem niniejszej rozprawy jest rekonstrukcja klimatu literackiego Wilna u progu romantyzmu oraz uzupełnienie

¹ W niniejszej rozprawie pojęcie „kultury literackiej” pojmowane jest szeroko: jako sfera tekstów, twórczości i odbioru. Więcej na temat kultury literackiej i jej rozumienia por.: J. Sławiński, *Socjologia literatury i poetyka historyczna*, w: tegoż, *Prace wybrane*, t. 2: *Dzieło – język – tradycja*, Kraków 1998, s. 33–63.

² Por. m.in. B. Chlebowski, *Literatura polska 1795–1905*, Lwów 1923; P. Chmielowski, *Historia literatury polskiej*, Lwów 1931; R. Pilat, *Historia literatury polskiej*, t. 4, cz. II: *Czasy porozbiorowe i Księstwa Warszawskiego (1795–1815)*, Warszawa 1908; A. Brückner, *Dzieje literatury polskiej w zarysie*, t. 2, Warszawa 1906; J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej (od średniowiecza do XIX wieku)*, Warszawa 1953; S. Tarnowski, *O literaturze polskiej XIX wieku*, Warszawa 1977; J. Kleiner, *Zarys dziejów literatury polskiej*, t. 1, Wrocław 1958; A. Witkowska, R. Przybylski, *Oświecenie. Romantyzm*, Warszawa 1996.

³ Z najnowszych opracowań na uwagę zasługują przede wszystkim prace J. Kowal, *Droga na Parnas. O twórczości poetyckiej Antoniego Goreckiego*, Kraków 2008; też, *W świecie bajek politycznych Antoniego Goreckiego*, „Prace Humanistyczne Towarzystwa Naukowego Rzeszowie” 2006, nr 32.

jego obrazu o autorów często wyrugowanych poza margines historii literatury. W żadnym razie nie chodzi tutaj natomiast o odwrócenie ustalonej hierarchii ważności dokonań poetów tego okresu – ta pozostaje niezmienna. Sceptycznie odnoszący się do tego rodzaju poczyniń Stanisław Tarnowski w nader obrazowy sposób przed laty napominał krytyków i historyków literatury ponad miarę eksponujących dokonania twórców *minorum gentium*, zalecając:

Nie deptać konwalii i nie przeczyć jej wdzięku, owszem, cieszyć się nią szczerze; ale też nie mówić bluszczowi, że on jest dębem, kiedy on koło dębu tylko pięć się i obwijać może. On może być śliczny jako bluszcz, ale jest bluszczem i o własnej sile stać nie może⁴.

1. O wileńskiej wierszomanii

Zbawiennem byłoby narzędzie, za pomocą którego mógłby się przekonać człowiek, czy się urodził, lub nie poetą? (...) Ilu balladami, odami i sonetami świat byłby czystszy!

– ironizował prozaik-gawędziarz Placyd Jankowski⁵. Jak się wydaje, to „zbawienne narzędzie” mogłoby znaleźć szerokie zastosowanie zwłaszcza w Wilnie trzech pierwszych dziesiątków XIX stulecia. Pamiętnikarze wileńscy wspominają ten okres jako czas osobliwy:

(...) w którym wesołość, humor (...) epigramaty, wiadomości brukowe, wierszyki i świstki sypały się jak z rękawa! Nie tylko uczeni ale uczący się, palestra i kto w Boga wierzył epidemicznie tym jakoś zarażeni byli. A każdemu stawało naboju! W minutę, w mgnieniu oka już wierszyki, kpinki napisane były, i kursowały po całym mieście⁶.

⁴ S. Tarnowski, *O literaturze polskiej XIX wieku*, dz. cyt., s. 593.

⁵ P. Jankowski, *Chaos. Szczypta kadzidła ceniom wierszokletów*, Wilno 1942, s. 21.

⁶ S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*, wstęp i oprac. A. Czartkowski, H. Mościcki, Warszawa 1959, s. 470.

Aspirantów do parnaskiej sławy było wówczas wielu⁷. A że na lokalny poetycki parnas droga wiodła niekoniecznie przez publikacje w poważnych krajowych czy choćby miejscowych pismach, ale także „za pośrednictwem salonowych deklamacji i różnych wierszyków odpisywanych z rąk do rąk (...) były nawet przykłady czystej krwi poetów na jednej tylko odzie lub bajce”⁸, nadzieja na rychłe laury poetyckie nie opuszczała spragnionej sławy młodzi.

W owym okresie wierszomania szerzyła się nie tylko w samym Wilnie, ale także w całej litewskiej prowincji (jak również poza nią). Pegaza, na ogół z niewielkim szczęściem, próbowało dosiadać wielu synów okolicznych obywateli ziemskich coraz chętniej parających się literaturą. Jak pokazał czas, znakomitej większości owych twórców raczej nie było pisane zajęcie zaszczytnego miejsca nawet na lokalnym parnacie. Nie zdoławszy wspiąć się na grzbiet upragnionego Pegaza, a niejednokrotnie mocno dostawszy od niego kopytem, z czasem musieli zadowolić się grzbietami koni z ojcowskich stajni...

Antoni Edward Odyniec w swoich *Wspomnieniach z przeszłości opowiadanych Deotymie* (1884) wymienia nazwiska kilku pomniejszych poetów tego rodzaju, między innymi Adama Strawińskiego (w powiecie trockim), Józefa Rahożego (w powiecie wilejskim), Karola Czarnockiego – krewnego Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego (w powiecie słuckim)⁹. W grupie tej pomieścił Odyniec także bardziej lub mniej uzdolnionych filareckich „składaczy rymów”, jak: Feliksa Kułakowskiego, Jana Wiernikowskiego, Jana Zahorskiego, Ksawerego Turskiego, Józefa Massalskiego, Antoniego Frejenta, Adolfa Januszkiewicza, Michała Kątkowskiego oraz członków tak zwanego „Błękitnego Grona”: Tadeusza Żebrowskiego, Dominika Orlickiego, Stefana Maciejewskiego, Jana Jankowskiego, Ludwika Paprockiego¹⁰. Lokalnymi „koryfeuszami poezji jambicznej” byli

⁷ Skrupulatny Piotr Chmielowski naliczył ich ok. 70.

⁸ P. Jankowski, *Książeczka in 16mo bez tytułu i nazwiska autora*, Wilno 1854, s. 94–95.

⁹ Por. A.E. Odyniec, *Wspomnienia z przeszłości opowiadane Deotymie*, Warszawa 1884, s. 106.

¹⁰ Tamże, s. 156. Twórczość wielu z nich nie jest dzisiaj znana. *Polski Słownik Biograficzny* podaje informacje jedynie o: Kułakowskim, Frejencie, Januszkiewiczu. *Nowy Korbut* dodaje jeszcze Massalskiego.

Kułakowski i Frejent, literaturę tego rodzaju uprawiał też Kątkowski, późniejszy sąsiad Ignacego Chodźki. Pewne uznanie zdobył zajmujący się głównie bajkopisarstwem Józef Massalski (który swoje *Poezje* ogłosił drukiem w Wilnie w latach 1827 i 1828). Sentymentalne dumy pisał Januskiewicz (poeta debiutował w 1821 r. w „Dzienniku Wileńskim” dumą *Meliton i Ewelina*). Większość wspomnianych literatów zajmowała się jednak głównie twórczością przekładową: Turski tłumaczył Racine’a, potem Schillera, Wiernikowski ody Pindara (wyd. Wilno 1824), zaś ich oryginalne utwory najczęściej naśladowały utwory tłumaczone.

Tylko nielicznym z owych „dyletantów – poetów wiejskich” z czasem udało się zakosztować literackiej sławy. Do nich należeli przede wszystkim przedstawiciele utalentowanej rodziny Chodźków: Ignacy i Jan. Obok nich na polu literatury działała wówczas cała grupa podrzędnych literatów z litewskiej prowincji, wśród których byli niejacy Ignacy Krysztalewicz, Jan Szurłowski, Wincenty Kiszka-Zgierski, a także Tekla z Borzymowskich Wróblewska. Owszem, sama ich twórczość literacka na ogół nie posiadała większych walorów artystycznych, jednak bez przypomnienia tych często niezwykle barwnych postaci, o których ekscentrycznych dokonaniach tak chętnie rozpisywali się pamiętnikarze, zaś ich aktywność niejednokrotnie stanowiła temat ówczesnej korespondencji, obraz kulturalnego Wilna przełomu epok byłby tyleż ubogi, co i niepełny.

*

Jak za regularną armią ciągnie się długi ogon ciurów obozowych – tak i poza szeregiem pisarzy wszystkich czasów i narodowości kryje się liczne grono maruderów literackich (...)

– pisał przed ponad stu laty Władysław Bełza w eseju *Dziwadła literackie*¹¹. Właśnie do takiego grona szczególnie naznaczonych przez Muzy „maruderów literackich”, a przy tym „powszechnie znanych Wilnu wariatów”, należeli wspomniani powyżej Jan

¹¹ W. Bełza, *Dziwadła literackie*, w: S. Bełza, *Szkice, wspomnienia i obrazki*, Warszawa 1901, s. 142.

Szurłowski¹² oraz Ignacy Krysztalewicz¹³ – ongiś studenci Uniwersytetu Wileńskiego. Obaj miernego talentu, a przy tym mocno „sfiksowani na punkcie poezji”, byli jednak niezwykle płodni literacko. Nierzadko też służyli za parawan innym twórcom, z rozmaitych powodów niechęcącym występować pod swoimi nazwiskami. Szurłowski i Krysztalewicz jako własne rozpowszechniali więc zarówno swoje, jak i cudze utwory „(...) na sto rąk rozpisywali i w tymże momencie na ciepło po wszystkich winiarniach, bilardach, traktierniach i przechodniom na ulicy za kilka groszy od egzemplarza rozdawali” – wspomina obserwator ówczesnych zdarzeń, przyszedł lekarz, a przy tym pamiętnikarz Stanisław Morawski¹⁴. Szurłowskiemu przypisywano nawet autorstwo słynnej wileńskiej szejne – katarynki („szenekatrynki”), która pojawiła się w Wilnie około 1815 roku i przedstawiała:

(...) postaci, a raczej karykatury wszystkich ówczesnych profesorów uniwersyteckich, z dodaniem do każdego sarkastycznych wierszy mających być jakoby utworem Szurłowskiego, i które on przyjął za swoje. Szopka ta przez dni parę krążyła ukradkiem po mieście, i kiedy ją na koniec policja skonfiskowała, Szurłowski, lubo badany, nie zdradził tajemnicy rysownika ani autora wierszy; stańczykowski zaś charakter jego samego, zasłonił go od dalszej odpowiedzialności. Zresztą nie było też w tych karykaturach i wierszach nic potwarczego ani paszkwilarnego; niektóre zakrawały nawet na komplement

– pisał Antoni Edward Odyniec¹⁵.

¹² Jana Szurłowskiego (zm. 1813) wymienia *Nowy Korbut*: Oświecenie, t. 6, cz. 1, s. 270. Szurłowski prawdopodobnie był wychowankiem szkół jezuickich (w Dyneburgu), po ich ukończeniu wstąpił do zakonu jezuitów, zaś po kasacie zarabiał na życie, pisząc (m.in. powinszowania imieninowe oraz okolicznościowe utwory na zamówienie). Przez pewien czas był zatrudniony w kancelarii oraz w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. Pod koniec życia popadł w obłęd.

¹³ Krysztalewicz nie doczekał się wzmianki w *Nowym Korbutcie* ani też biogramu w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Niejakiego „Krysztalewicza z Wilna” wspomina natomiast W. Bełza, *Dziwadła literackie*, dz. cyt., s. 159.

¹⁴ Zob. S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, dz. cyt., s. 178.

¹⁵ A.E. Odyniec (*Wspomnienia z przeszłości opowiedane Deotymie*, dz. cyt., s. 127-128) przytacza kilka przykładów tego rodzaju rymowanek przypisywanych Szurłowskiemu. Poniżej dwie odnoszące się do słynnych braci Śniadeckich: